

Штепа О. С., Волошок О. В., Рибак О. С. Особистість у працях сучасних вітчизняних дослідників: інтерпретація самоздійснення // Психологічні механізми суб'єктності ідентичності особистості: сучасні ризики та їх подолання : монографія / [О. О. Абрамюк, О. В. Волошок, С. Л. Грабовська та ін.] ; за заг. ред.: д-р пед. наук, проф. О. В. Квас, канд. філос. наук, проф. С. Л. Грабовської. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. С.96-123.

ОСОБИСТІСТЬ У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ САМОЗДІЙСНЕННЯ

Олена Штепа*, Олена Волошок**, Оксана Рибак***

- 1. Самоздійснення особистості у сучасних парадигмах вітчизняних науковців.**
- 2. Психологічна структура і типологія особистості.**
- 3. Проблеми самоздійснення особистості.**

Вступ. Самоздійснення є одним з небагатьох наукових концептів, що одночасно характеризує і процес, і результат певних внутрішніх тривалих свідомих перетворень особистості; сприймається синонімічним, водночас є конкуруючим до понять становлення, самоактуалізації та самореалізації особистості. У західноєвропейському напрямі досліджень особистісних перемін самоздійсненню приділили увагу Ш. Бюлер та К. Горні (за Т. Савченко)¹. Дослідниці та психологині-практики у психоаналітичному річищі розглянули самоздійснення як результат вікових перемін у вигляді більш справжнього Я людини. У праці А. Джевірса "Самоздійснення" (A. Gewirth. Self-Fulfillment)² самоздійснення виведено як переведення у дійсність усю повноту значущих цінностей і життєвих цілей людини; автор акцентує, що самоздійсненням є позитивний процес поставання особистості такою, якою вона бачить себе у максимальному наближенні до власного ідеалу, тому самоздійснення виявляється до певної міри непередбачуваним для людини динамічним показником характеристики її справжніх прагнень стосовно задекларованих цінностей.

Нас зацікавила можливість аналізу самоздійснення у контексті вітчизняної психології особистості, філософські засади якої ми вбачаємо в ідеях

Олена Штепа* – вступ, параграф 1, висновки, Олена Волошок** – параграф 2, Оксана Рибак*** – параграф 3.

¹ Савченко Т. Генеза терміну «самоздійснення особистості» та роль уваги у цьому процесі. *Актуальні проблеми психології*. Т. V. Вип. 13. С. 251. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19596171.pdf>

² Gewirth A. Self-Fulfillment. Princeton, NJ.: Princeton University Press, 2009. P. 14, 16. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781400822744_A25056208/preview-9781400822744_A25056208.pdf.

Григорія Сковороди щодо розкриття істинності душевних прагнень людини у «сродній праці»³ та Памфіла Юркевича про справжню «людину таємничого серця»⁴. За означенням О. Кокуна, фронтмена українських досліджень самоздійснення людини, самоздійснення є «свідомим саморозвитком людини, в процесі якого розкриваються її потенційні можливості у різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно та соціально значущих ефектів, формування власного «простору життя» [1, с. 3].⁵

До аналізу було залучено ґрунтовні монографічні наукові праці вітчизняних дослідників, у яких автори виразно продемонстрували власний погляд щодо особистості, її структури, головних властивостей, ситуацій самовизначення. Зокрема, було виконано інтерпретаційний аналіз самоздійснення особистості у засадничих парадигмах вітчизняних науковців – вчинковій, суб'єктній, розвитку духовності; реалізовано огляд психологічної структури і типології особистості в аспектах готовності людини до вибору та екзистенціювання.

Завдання нашого теоретичного пошуку – визначити, що саме увиразнює в особистості її самоздійснення.

1. Самоздійснення особистості у сучасних парадигмах вітчизняних науковців

1.1. Вчинковий напрям у психології. Володимир Роменець

У вчинковому напрямі допускається, що людина розкривається у ставленні до світу – духовного і матеріального, важливою ланкою вияву її ставлення є саме вчинок. Вчинок визначено як «спосіб особистісного існування у світі»⁶, «перетворення людиною моральної ситуації»⁷. Особистісним вважається досвід, прожитий, освоєний людиною, тому зачислений до духовного світу; зовнішній, матеріальний світ людина освоюється через дві провідні форми – пізнавальну та практичну. Постулюється, що особистість розкривається саме через її суб'єктну, завжди властиву людині здатність до вчинку.

³ Сковорода Григорій. С 44 Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. С. 27. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24040/file.pdf>.

⁴ Памфіл Д. Юркевич. Вибрані твори. Ідея – Серце – Розум і досвід. Колегія св. Агдрея в Вінніпезі. Вінніпег, 1984. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2000/file.pdf>.

⁵ Кокун О. М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 9. С. 6. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1393/1/%D0%A1%D1%82_%D0%9F%D1%80_%D0%BF%D1%81_%D1%81%D0%BE%D1%86_%D1%80%D0%BE%D0%B1_13.pdf.

⁶ Роменець В. А. Вчинок і світ людини. *Основи психології* : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид. Київ : Либідь, 1999. С. 384.

⁷ Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посібник. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2004. С. 196.

На погляд автора вчинкового піходу – Володимира Роменця, – людина, яка більшою мірою спрямована на матеріальний, «великий» світ, і не виявляє ставлення до нього, тобто не змінюється внутрішньо, є «безликою»⁸; тому науковець ризикує протиставити поняття «особистість» і «безликість». Утверджується, що вчинок характеризує здатність людини виходити поза межі ситуації, долати амбівалентність між прийнятно-безпечним і ризиковано-етичним через достатньо сильну мотивацію.

Розв'язання ситуації саме в етичний спосіб стає подією внутрішнього світу людини, що дає їй змогу пережити очищення, катарсис⁹ як звільнення від амбівалентності. Маємо прокоментувати, що усвідомлення та розв'язання амбівалентностей є шляхом особистості до синергічності і зрілості. Саме у вчинковій парадигмі виразно продемонстровано, що вчинок і є механізмом перетворень особистості. Кожен вчинок неповторний, бо нестандартність виходу з умов ситуації «великого світу» потребує актуалізації творчого потенціалу людини. Водночас не жага оригінальності є метою вчинку, а прагнення утвердження свободи та гідності людини.

Автор ідеї вчинку акцентував, що самоствердження через вчинок відрізняється від самоствердження як розкриття наявного потенціалу, зокрема тим, що розкриття наявного вмісту, «ентелехія» за Аристотелем, не передбачає взаємин з іншими людьми і світом як інтересу до них і пізнання. Водночас зміст вчинку розкривається у самоствердженні особи саме через комунікацію, тобто урахування наявності інших та їхніх інтересів.

На погляд В. А. Роменця, самоздійснення¹⁰ особистості може бути розкрито повною мірою саме у стосунку людини до інших. Науковець вжив термін «еогоальтруїзм»¹¹ задля характеристики комунікації за принципом обміну, а не вільного прагнення людини бути з іншими. Окреслено такі специфічні джерела комунікації людини з іншими, які є провідними рисами особистості – гідність і вкорінення в людську духовність¹². «Крихкість» особистості, що виявляється в самотності через надмірну конфронтацію з зовнішнім світом, і у розумінні неминучості зникнення з матеріального світу (смерті), долається у вчинку як можливості синтезу протилежностей. Звичайно, можливість створення цілісності досягається мудрістю, яку науковець вбачав у «чіткому осягненні дійсних вищих цінностей і визнанні іншого “марнославством”»¹³.

⁸ Роменець В. А. . Вчинок і світ людини. *Основи психології* : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид. Київ : Либідь, 1999. С. 384.

⁹ Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посібник. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2004. С. 201.

¹⁰ Роменець В. А. Вчинок і світ людини. *Основи психології* : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид. Київ : Либідь, 1999. С. 394.

¹¹ Там само. С. 414.

¹² Там само. С. 395.

¹³ Роменець В. А. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою. Вид. 2-ге. Київ : Либідь, 2003. С. 66.

Складність вчинку як психологічного феномена і головної характеристики особистості у тому, що його досягнута мета стає можливістю для наступного вчинку; тому, ціль однієї ситуації стає засобом для розв'язання іншої¹⁴, і так – до завершення людиною життя. Такий процес – досягнення завершеності через перехід цілі у засіб – В. А. Роменець називає мотивацією, що є «внутрішньою рушійною силою вчинку»¹⁵.

Вчинок самоздійснення вирізняється поміж вчинків самоствердження, самовизначення, самовивільнення, самозвітування. Зокрема, у вчинку самоздійснення¹⁶ людина вже виявляє власну зрілість, поєднує власні бажання, інтереси, можливості; її ставлення до інших людей є усвідомленим, визначеним і прихильним

Можемо проінтерпретувати самоздійснення особистості у вчинковій парадигмі як іманентну людині мотивацію самоутвердження, що отримує заломлення через свідоме некорисливе, альтруїстичне ставлення до інших. Отож, самоздійснення розкривається як етична форма ствердження свободи та гідності людини у вчинку. Саме у вчинковості, неперервному процесі свідомого розв'язання життєвих ситуацій людина може набути мудрості, здатності розрізняти головне і марнославне. Виразність особистості зумовлена рішучістю, умотивованістю людини реалізувати власну готовність до вчинку.

1.2. Суб'єктно-вчинкова парадигма. Віталій Татенко

Фундаментальною проблемою суб'єктно-вчинкової парадигми названо «суперечність між психікою, її суб'єктним ядром і <...> Я людини»¹⁷. Розв'язання цієї проблеми запропонував В. О. Татенко у моделі інтеграції уявлень про дух і душу в систему наукової психології¹⁸: інтерпретативно, особистість є відповідником душевного рівня організації людини з головним функціональним виявом у відношенні, суб'єкт – вияв духовного рівня організації людини через творення; Я людини – виявом її індивідуальності у самоздійсненні.

Суб'єктність – науковець визначає як «загальнолюдський ресурс»¹⁹, сутнісну характеристику душевно-духовного світу людини²⁰, «здатність починати

¹⁴ Там само. С. 72–74.

¹⁵ Там само. С. 71.

¹⁶ Роменець В. А. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид. Київ : Либідь, 1999. С. 435.

¹⁷ Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 330.

¹⁸ Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навч. посібник. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. С. 157. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0050900.pdf>.

¹⁹ Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. С. 162. URL: https://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1518613204.pdf.

²⁰ Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 336–337.

причинний ряд із самої себе» завдяки вчинковості як високоморальної творчості²¹. Критеріями суб'єктності названо такі²²: усвідомлена інтенція до людського способу індивідуального життя як розуміння і прагнення добре реалізувати власне життєве призначення; «наявність певних внутрішніх ресурсів сутісного (вчинкового) самоствердження»; здатність до самовизначення та відповідальності за власний вибір; продуктивність через творення ідей, взаємин, самої себе (як самозміни); здатність до рефлексії; інтеграція прожитого в особистісному досвіді та здатність до «самоперевершення» (змістовних особистісних перемін) через переосмислення набутого досвіду. Суб'єктом схарактеризовано людину, яка здатна «жити у внутрішній злагоді з собою, автентично»²³.

Самоздійснення у суб'єктно-вчинковій парадигмі виведено унікальним вчинком, в якому людське Я інтегрується в індивідуальність. Вчинок самоздійснення тісно пов'язаний із саморозвитком²⁴, у якому розкривається авторство думок, дій, інтерпретацій особистості. До самоздійснення здатна психологічно автономна людина, яка практикує саморозвиток, не уникає, водночас реалістично сприймає наявні умови соціуму, в яких вона реалізує перетворення світу за законами істини, краси, добра та любові, розв'язуючи життєві завдання²⁵.

Можна узагальнити, що суб'єктно-вчинкова парадигма позиціонує самоздійснення як вчинок, у якому людина набуває неповторної цілісності, особистість набуває виразності. Векторами самоздійснення особистості можна вбачати суб'єктність і умови соціуму; зумовлено самоздійснення наявністю у людини певних внутрішніх ресурсів, її здатністю до рефлексії, завдяки яким можливе видобування особистісного досвіду, тому переінакшення внутрішнього світу та переміни у взаєминах і ставленнях – у зовнішньому.

1.3. Розвиток духовної особистості. Мирослав Боришевський

Розвиток духовності розглянуто як процес, що зумовлюється саме соціальними впливами на особистість, яка реалізує власний життєвий шлях і стверджує у вчинках духовні цінності²⁶. Науковець схарактеризував особистісні

²¹ Татенко В. О. Колективна інтуїція у прогнозуванні соціальних явищ : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс ЛТД , 2023. С. 71. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/tatenko-mon2023.pdf>.

²² Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 337.

²³ Там само. С. 329, 335.

²⁴ Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. С. 39. URL: https://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1518613204.pdf.

²⁵ Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навч. посібник. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. С. 156, 240–241, 247. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0050900.pdf>.

²⁶ Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та ін. ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ : Педагогічна думка, 2011. С. 154. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5077/>.

риси духовно розвиненої особистості: «доброта і справедливість, співчуття та доброзичливість, толерантність і щирість, повага до інших людей і готовність допомагати їм, почуття власної гідності та сумління, жага пізнання світу та самопізнання, прагнення до прекрасного і здатність насолоджуватися ним, прагнення до саморозвитку й самовдосконалення, віра у Бога»²⁷.

Поняття духовного розвитку обґрунтовано посиленням на поняття «духу» у християнському розумінні, а також подано психологічне уточнення поняття «суб'єктивного духу», який характеризує ціннісну і цільову спрямованість «внутрішнього світу» людини, а відтак і її самоздійснення²⁸. Духовність виявляється способом існування людини, яка досягла особистісної зрілості²⁹, бо вона усвідомлює власну самоцінність і сенс власного існування.

Особистість окреслено як суб'єкта духовної активності³⁰, головні характеристики якого такі: здатність перетворювати життєві обставини у прагненні значущих життєвих цілей, відповідальність за власний саморозвиток, у якому немає плато – або прогрес, або – регрес, що зумовлює невпинність саморозвитку і самотворення. Самотворення відбувається саме через вчинки, а прагнення реалізації духовних цінностей є індикатором повноцінності самоздійснення.³¹

Тому духовний розвиток особистості відбувається у її саморозвитку, коли людина певні цінності визначає для себе, як значущіші за пристосування до умов життя. Невпинність у вчинках самоздійснення задає певний спосіб буття особи – духовність, а реалізованість бажаних цілей стає показником виміру самоздійснення – його повноти. Поняття духовно розвиненої особистості та особистісно зрілої видаються близькими за змістом, водночас за пильнішого погляду можна розгледіти, що особистісна зрілість є станом суб'єкта духовного розвитку, а розвиток духовності є вектором самоздійснення такої людини.

На підставі проведеного аналітичного огляду засадничих парадигм сучасної вітчизняної психології особистості – вчинкові, суб'єктно-вчинкові, духовної – можна зробити висновок, що особистість характеризують через її готовність до вчинку, здатність до якого їй іманентна; самоздійснення доцільно розглядати саме як один з видів вчинку, до якого готова особистісно зріла людина; мотивацією вчинку самоздійснення є долання особою життєвих умов у прагненні етичного, шанобливого ставлення до інших людей; реалізація вчинку самоздійснення змінює і самого автора – особистість постає інтегрованою на

²⁷ Там само. С. 61.

²⁸ Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та ін. ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ : Педагогічна думка, 2011. С. 126. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5077/>.

²⁹ Там само. С. 169.

³⁰ Боришевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості. *Психологія особистості*. 2013. № 1(4). С. 39–47.

³¹ Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та ін. ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Київ : Педагогічна думка, 2011. С. 6, 126.

новому рівні її духовності, хоча духовність як спосіб буття людини завершується лише її життям, а до того часу суб'єктність зумовлює бачення наступних можливостей авторської участі особистості у суспільному житті.

2. Психологічна структура та типологія особистості

2.1. Структурний підхід до особистості, яка самоздійснюється.
Саннікова О. П., Санніков О. І.

Українська науковиця Саннікова О. П. запропонувала багатовимірну модель структури особистості. Особистість розглядається як макросистема, яка складається з різнорівневих, увзаємнених підсистем, що мають окремі психічні характеристики. До першого, формально-динамічного рівня, який передуює розвитку іншим, належить сукупність усіх властивостей, що відображають динаміку, перебіг, активність психічних явищ та індивідні властивості конституційного характеру. Ймовірно, що тут йдеться про біологічні, природні властивості особистості пов'язані з чинником спадковості та вроджених якостей.

Другий рівень, змістовно-особистісний, охоплює властивості особистості: систему цінностей, спрямованість, потребнісно-мотиваційну сферу. Третій рівень, соціально-імперативний, містить клас характеристик, спричинений задіянням особистості у різноманітні соціальні, суспільні зв'язки та впливом реального довкілля, суспільних норм, культурних традицій. Саме на третьому рівні відбувається ширша взаємодія особистості як відкритої системи з суспільством, через уявлення людини про нього, мораль, норму та культуру. Тут можна стверджувати про зв'язок з соціальним чинником впливу на формування такого рівня у структурі особистості.

Проте, на думку Саннікової О. П., не уся інформація з навколишнього світу приймається і стає частиною особистості. Людина може бути носієм певних знань, але не включати їх у свою систему цінностей, а отже, і не використовувати на практиці. Отже, все, що не увійшло до змістовно-особистісного утворення з сусідніх підструктур, залишається на рівні декларації або на рівні нереалізованих природних можливостей. Це призводить до появи особистісної дисгармонії, неконгруентності, нереалізованості. Змістовно-особистісна підструктура, згідно з ідеями науковиці, є центральним утворенням особистості.

Цікавим аспектом такого підходу є те, що межі взаємодії між цими рівнями розмиті, умовні і складні. Перехід від одного рівня до іншого розглядається як суміжний простір, що об'єднує риси, які належать двом сусіднім рівням. Ці суміжні зони мають своє змістовне наповнення, яке охоплює загальний клас характеристик, який не можна зачислити лише до якогось одного рівня. Функція цих суміжних зон полягає у підтримці цілісності усієї системи. Риси, які функціонують у рамках одного рівня, не є дискретними,

а становлять континуальні утворення. У зв'язку з цим можливий плавний перехід від однієї риси до іншої або якісне її перетворення (трансформація).³² Отже, розглянуті три рівні структури особистості взаємопов'язані та увзаємнені. Ступінь вираженості кожної властивості особистості залежить від біологічних та і від соціальних чинників.

Людське життя – це наслідок життєвих виборів особистості. Впродовж усього життя людина обирає безліч актів різного характеру, перебуваючи в різноманітних умовах і на різних рівнях самореалізації «Я» (психологічному, соціальному, етичному тощо). Умови ухвалення рішень, з одного боку, детермінують і запускають у хід могутні рушійні й спрямовані сили особистості, а з іншого – обмежують її регулятивні можливості в ситуації вибору.

Готовність до вибору, на думку Саннікової О. і Саннікова О., – це інтегральне новоутворення, яке динамічно розвивається в структурі особистості й виявляється в ситуації прийняття рішень. Воно охоплює сукупність внутрішніх установок, синтез знань, якостей і вмінь, які дають змогу особистості незалежно діяти в ситуації ухвалення рішення, здійснювати самостійний вибір, а також постійну рефлексію свого досвіду, результатів прийняття рішень у життєдіяльності. Автори пропонують новий термін «рішимість», на відміну від поняття «рішучість», який розглядається як складна, інтегральна властивість особистості. Така властивість охоплює комплекс ознак, які забезпечують успішність ухвалення рішення: аналіз альтернатив у процесі вибору, свідоме й незалежне ухвалення адекватного рішення, його реалізацію, виконання, контроль і оцінку результату вибору.

Результати емпіричного дослідження 97 осіб періоду ранньої дорослості, які проводили науковці, засвідчили, що структурні компоненти рішимості як інтегральної властивості особистості можуть бути індикаторами готовності до вибору. Було виявлено, що емоційно стійким особам умови невизначеності не заважають виконувати аналіз ситуації, оцінювати умови, робити вибір і ухвалювати зважені рішення. Групу індикаторів готовності до вибору утворюють такі властивості особистості: раціональність, спонтанність, імпульсивність, стрімкість, далекоглядність, догматичність. Імпульсивність і спонтанність виконують у ситуації вибору функцію «маскування поведінки», яка «прикриває» неактивність рішимості особистості, відсутність необхідного рівня психологічної готовності до вибору, відсутність сформованої програми пошуку, прийняття й реалізації рішення. Для представників групи з високим рівнем стрімкості в ситуації невизначеності властиві спокій, готовність до обґрунтованого ризику, цілеспрямованість, схильність до докладності, високий

³² Саннікова О. П. Макроструктура особистості: психологічний опис. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 7–12.

рівень структурно-функціональної корисності (раціональності), емоційна витриманість. Осіб з низьким рівнем стрімкості вирізняє незібраність, дефіцит «холодного розуму», нерішучість, виразна спонтанність та імпульсивність у ситуації вибору, схильність у прийнятті рішень до необережних дій³³.

2.2. Типологічний підхід до особистості у працях Кочаряна О. С.

На думку українського дослідника Кочаряна О. С., емоційно зріла особистість усвідомлює і розуміє власні емоції. «Емоційно зріла людина здатна побачити всю глибину своїх переживань, вона має мужність входити в контакт з власними переживаннями і підтримувати ті емоції і переживання, які є справжніми. Також, емоційно зріла людина здатна відійти від звичних інфантильних стратегій емоційного реагування, які є відповіддю на травматичну ситуацію, при цьому реакція стає не звичною, а спонтанною та обумовленою ситуацією». В емоційно зрілої людини емоції гнучкі та динамічні, а не застиглими. Якщо відбувається фіксація емоції, то це свідчить про те, що її немає у розгорнутому сенсі, а також про те, що людина зіткнулась з дитячим психотравмуючим досвідом.

Кочарян О. С. виділяє два типи особистості. Перший – це тип «людини-локатор». Така людина є конформною, займає позицію підпорядкування у соціальних контактах, «живе за підказками і наказами більш професійних, знаючих, більш владних осіб», тобто керована іншими. Такий тип людини потрібен суспільству, незважаючи на декларування цінностей автономності та незалежності. На думку дослідника, негативні емоції така людина переживає частіше, ніж позитивні, вони використовуються як регулятори поведінки, допомагають сучасній людині якісно виконувати свої функції і бути більш адаптованою у суспільстві. Натомість позитивні емоції роблять людину уразливою, чутливою, слабкою. «З іншого боку, сама сучасна людина не прагне досягнення особистісної та емоційної зрілості, так як процес становлення справжньої, автентичної особистості супроводжується зіткненням зі своїми глибинними почуттями, болючим відходом від звичної конфлюєнції, руйнуванням почуття “ми”, переживанням самотності». Другий тип особистості – це «людина – Робінзон», яка вирішила жити, враховуючи свої внутрішні відчуття, відповідальна, не залежить від думки довколишніх і прийнятих у суспільстві норм, якщо вони входять у суперечність з гуманістичними цінностями самої особистості, а отже, її не завжди будуть приймати довколишні люди³⁴.

³³ Саннікова О., Санніков О. Невизначенність і особистість: варіації вибору. *Перспективи та інновації науки. Серія “Психологія”*. 2023. № 12 (30). С. 723–738.

³⁴ Кочарян О. С., Півень М. А. Емоційна зрілість особистості: дослідження феномену. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2012. Т. 2, Вип. 9. С. 140–144.

Крім того, український дослідник аналізує у своїх працях погляди на формування і самоздійснення особистості у контексті статевої ролі моделі. Кочарян А. С. стверджує, що раніше йшлося про безумовну психологічну відмінність статей, яка інтерпретувалася як біологічно зумовлена, не залежна від чинників середовища та виховання. Це насамперед стосувалося просторової уяви, математичних здібностей і вербального інтелекту. Утвердження ідеї соціальної рівності статей виявилось в тому, що в літературі за останні 10-15 років дедалі більше даних на користь саме соціокультурної, а не біологічної детермінації статевих відмінностей. Соціальна статева сегрегація змінилася періодом «мирних переговорів» між статями, що часто ігнорує факт біологічної відмінності статей. Одним словом, суспільство санкціонувало чоловікові «носити в собі жіноче», а жінці – «носити в собі чоловіче». У цьому сенсі психологічні моделі статевої ролі властивостей відображають соціально-культурну ситуацію.

Було виявлено значущість фемінних утворень для чоловіка у забезпеченні подружньої адаптації. Зокрема, виявилось, що в межах подружжя існує принципова суперечність: чоловіки задоволені шлюбом за високих показників власної маскулінності, а жінки в цьому випадку шлюбом не задоволені. Чинник, який розв'язує цю суперечність, є фемінінний ідеал-освіти чоловіка. Їхню регулятивну роль можна пояснити двояко: 1) фемінінні риси чоловіків роблять їх уважнішими, емоційнішими й теплішими стосовно дружини. Маскуліний чоловік вимагає від дружини підпорядкування: проблема влади в традиційній сім'ї; 2) як тільки чоловік виявляє в собі внутрішню жіночність, він перестає вимагати від жінки, що перебуває поруч, аби вона жила тільки заради нього (Р. А. Джонсон, 1994). Чоловік без виражених якостей фемінності потребує постійного прийняття та позитивної оцінки жінки (зовнішньої фемінності). Водночас стосунки стають напруженими: чоловік очікує від жінки (дружини) постійного підтвердження своєї спроможності. Отже, ідеальні фемінінні утворення у дорослих чоловіків виконують важливі регулятивні функції.

Психологічні моделі статевої ролі властивостей культурно-зумовлені. До 60-х років ХХ ст. у культурі існував доволі жорсткий інструментальний норматив маскулінності, що протистояв експресивному нормативу фемінності, який його виключав. Чоловічий і жіночий світ протистояли один одному в культурі, що відбивалося в структурі професійної зайнятості, у специфічній традиційній формі організації сімей тощо. У середині ХХ ст. оформилось гуманістична психологія, що відображає факт звільнення людини від

нормативної залежності. Нормативна регуляція соціальної поведінки виявляється недостатньою, а її місце починає займати ціннісна регуляція³⁵.

2.3. Екзистенційно-інтегративне бачення особистості у теорії Завгородньої О. В.

На думку української дослідниці Завгородньої О. В., особистість можна розглядати як дійсний ціннісно-психічний стан людини в конкретний момент її розвитку, і в контексті уявлення про оптимальну еволюційну спрямованість цього процесу, і як його можливий якнайліпший результат. В цьому розумінні особистість можливо окреслити як найвищу форму буття людини, потенційно притаманну всім людям, таку, що в кожному випадку реалізується своєрідно та різною мірою. Особистість, яка у повноті свого розвитку відзначається інтегрованою складністю, відрізняється від особистісно дисфункційних – спрощених, деформованих і розщеплених форм буття людини. Оптимальне функціонування особистості характеризується гуманізуючим впливом на світ (природу, культуру, інших людей та самого себе), виявляється як прагнення та здатність бути об'єктом і суб'єктом такого (благотворного гуманізуючого) впливу.

У розумінні особистості авторка опирається на філософсько-психологічну традицію, що трактує особистість не як соціально набуту рису, а в широкому екзистенційно-духовному сенсі; в такому розумінні особистість містить і духовну сутність, втілену в новонародженій дитині (повага до цієї сутності, врахування духовних потреб дитини є основою гуманного ставлення до неї), і позаіндивідуальну репрезентацію особистості в інших людях, у творах. Завгородня О., узагальнюючи аналіз екзистенційного підходу до особистості, зауважує, що екзистенцію можна трактувати як глибинне джерело автентичного сповненого смислу індивідуального життя, актуалізація якого потребує від людини відкритості та відваги.

Особистість авторка розглядає як духовно-екзистенційне начало (особистісний первень), з яким кожна людина приходить у світ. У процесі людського життя це начало може розвиватися, збагачуватися, досягати розквіту, успішної зрілості, а може біднішати, деградувати, викривлятися. За умови достатньої виразності особистісний первень інтегрує та перетворює соціальні й природні риси індивіда, роблячи їх власними ресурсами. Рівень особистісної зрілості людини визначається глибиною її почуттів та сенсів, домінуванням екзистенційних цінностей, повнотою та унікально-індивідуальним характером їх творчого виявлення й утвердження в житті та культурі. «Особистість виступає чутливим рецептором, перетворювачем та транслятором екзистенції (глибинного життя світу-в-собі й себе-у-світі) у сферу

³⁵ Кочарян А. С. Особистість і статеві ролі (симптомокомплекс маскулітності/фемінітності в нормі та патології) / зав. ред. член-кор. АПН України Бурлачук Л. Ф. Харків, 1996. 139 с.

культурних форм, які можуть бути чуттєво сприйняті іншими людьми. Особистість у своєму становленні розкриває для себе смисли, означені в культурних формах тими, хто їх створював».

Отже, особистість стає органом екзистенціювання, а культура – способом, засобом і результатом – у формі твору. Але для творця культури важливішим є невидимий екзистенційний результат. Особистість укорінена у бутті, причому корені особистості індивідуально-неповторні, що є основою унікальності її самовиявлення. «Стаючи суб'єктом культуротворення, особистість розгортає крила, набуває здатності злету та позаіндивідуального існування. Особистість (що вислизає з раціональних дефініцій) можна означити як індивідуально-унікальний голос буття, здійснюваний завдяки культурній суб'єктності людини».

Зріла особистість має інтегрований осередок, основні складові якого: центр на межі внутрішнього й зовнішнього (Его), глибинний центр (Самість) та індивідуальне позасвідоме – між ними. Его – осередок суб'єктності, що виконує функції саморегуляції, узгодження імпульсів внутрішньої реальності та вимог зовнішнього світу, а Самість – осередок єдності з усім сущим, центр любові та сумління. Індивідуальне позасвідоме зрілої людини «прозоре», духовно опрацьоване, не обтяжене руйнівними комплексами, проникне для сигналів Самості, що уможливорює її плідний діалог з Его. Сильне Его зосереджує в собі основні важелі та засоби керування, є відданим Самості, яка є джерелом смислу і натхнення. Така внутрішня структура зумовлює вираженість в людини конструктивних (біофільних) інтенцій, любовно-творче ставлення до сущого³⁶.

2.4. Особистість у соціальному контексті. Горностай П. П.

Соціальний суб'єкт (а ним може бути особистість, мала група тощо), на думку українського науковця Горностая П. П., це активну начало і вступає у взаємодію з іншими аналогічними утвореннями, які є для нього соціальними об'єктами. Все це відбувається в ширшому контексті соціального середовища. Особистість (суб'єкт) взаємодіє з мікрогрупою (об'єктом) в рамках малої групи (соціального середовища). Або мала група (суб'єкт) має вплив на іншу малу групу (об'єкт), де обидві групи перебувають у соціальному середовищі середньої групи.

Особистість як суб'єкт суспільного середовища, взаємодіючи з іншими суб'єктами, здатна бути в різних позиціях, статусах, соціальних ролях. Поведінка й стан особистості в гурті та поза ним має суттєві відмінності. Насамперед у гурті особистість не просто взаємодіє з іншими особистостями, підгрупами та групою в цілому, вона взаємодіє з груповою свідомістю та груповим несвідомим цієї групи, робиться невід'ємною частиною групи як

³⁶ Завгородня О. В. Особистість: екзистенційно-інтегративне трактування. *Психологія і особистість*. 2012. № 1. С. 39–53.

цілісного єдиного організму, переживаючи почуття, які визначаються належністю до цієї групи, її цінностями, її активністю та динамікою.

Якщо особистість перебуває в групі в її реальному просторі та часі, то вона є не лише активним учасником групової динаміки, а й її творцем (або принаймні – провідником), що відбувається «тут і тепер». Особистість може не перебувати у просторі групи на цей момент, проте перебувати у віртуальному просторі та часі групи (мається на увазі, що група справжня). В цьому випадку людина зберігає зв'язок з груповою свідомістю і груповим несвідомим, причому це відчувається обоюдно (і людиною, і групою).

Особистість можна розглядати у віртуальному просторі й часі, групі (якщо група також віртуальна). Це властиво, наприклад, для людини, що перебуває у різноманих «соціальних мережах». Це поняття з'явилося задовго до винайдення інтернету, проте зараз воно набуло зовсім іншого сенсу. Інтернет-реальність може бути однією з можливих віртуальних реальностей, які за силою та інтенсивністю не менші, ніж інші об'єктивні та суб'єктивні реальності людини.

Горностай П. П. виділяє різні позиції особистості у групі, залежно від характеру взаємодії та індивідуальних характеристик цієї людини, зокрема, це лідер групи, зірка, середнячок, аутсайдер тощо. Ці ролі можуть поєднуватися в різних комбінаціях. Особливо цікаво, коли ролі «лідера», «зірки» та «авторитета» збігаються в одній особі. Це приклади видатних організаторів, суспільних діячів, політичних лідерів. Окрема особистість може провокувати групову динаміку в малій групі. Наприклад, негативна оцінка кимось іншого члена групи, формального лідера (наприклад, тренера), якоїсь дії, рішення, групової події чи значущої для групи (або окремих її членів) цінності може спричинити явну або приховану емоційну реакцію, що призведе до зміни структури емоційної близькості між членами групи. Це потребує перегрупування симпатій і антипатій у групі (наприклад, виникнення вторинних образ), що може стати причиною різноманих проєкцій і досить болісних динамічних процесів³⁷.

Крім того, Горностай П. П. ґрунтовно досліджував феномен травми, її генезис, вплив і додання наслідків. У монографії він наводить визначення поняття «травма» у міждисциплінарному підході, який стосується особистості і/або групи.

Травма як руйнування. Будь-яка травма – це порушення певних структур, або така їх зміна, за якої вони не можуть бути негайно відновленими після припинення травмуючої дії. Для цього потрібні додаткові відновлювальні

³⁷ Горностай П. П. Особистість, групова взаємодія і структура малої групи. *III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі»*. Київ : ДТ «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. Ч. 2. С. 218–222.

процеси, яких не повинно бути у звичайному нетравматичному розвитку. В одних випадках відновлення відбувається дещо спонтанно (регенерація), в інших для цього треба задіяти зовнішні чинники (терапія), в третіх – повне відновлення неможливе, проте навіть за таких умов треба перевести систему з гострого нестабільного стану в стабілізований, з мінімізацією негативних наслідків травматизації (наприклад, травми, що призводять до інвалідності). Травмою ми називаємо лише такі зміни, які не передбачені нормальним розвитком. Якщо суть будь-якої травми це руйнування, то психологічну травму треба розглядати як руйнування певних психологічних структур людини, що стосуються насамперед досвіду, емоційної сфери, системи відношень.

Травма як досвід. Травма може розглядатися як конкретна ситуація досвіду, який, на відміну від «нормального» досвіду, надзвичайно емоційно наповнений (здебільшого негативними колективними переживаннями, які потребують відповідного виходу, часто не знаходячи його). Досвід, пов'язаний з колективною травмою, зазвичай оточений захисними механізмами. Травмівна інформація, яка міститься в цій частині досвіду, перебуває в нестабільному стані, що передбачає або послаблення травмівних переживань шляхом витіснення їх у сферу групового несвідомого, або їх трансформації шляхом ритуалізації, окультурювання, міфологізації, чи засобами психотерапії та соціальної реабілітації. Досвід травми пов'язаний з історичною пам'яттю, яка може цілковито базуватися на травмі, що є проблемним для групи.

Травма як криза і як ресурс. Травму можна розглядати як ненормативну кризу, що стає поворотним моментом становлення особистості чи групи. Постає потреба відновлення зруйнованих травмою ресурсів, або створення нових ресурсів, які стають чинниками наступних етапів розвитку. Внаслідок травматизації наступні етапи якісно та кількісно відрізняються від попередніх. Вихід з кризи, спричиненої травмою, може відбуватись за різними стратегічними напрямками. Якщо групі не вдається відновити ресурси і зберегти всі групові цінності, тоді може відбутись частковий соціальний регрес, травма переходить до хронічного стану, закріплюється в культурі, призводить до певних форм соціальної інвалідності. Якщо вдається повернутися до попереднього статус кво, відновити або адекватно компенсувати цінності і ресурси, тоді відбувається соціальна реадаптація. Але вихід з травми може призводити до якісно нових форм соціального прогресу. Інколи сама травма здатна бути джерелом віднайдення зруйнованих ресурсів.

Віталій Климчук, Тетяна Титаренко та інші досліджували явище «посттравматичне зростання» (Климчук, 2020; Титаренко, 2019, 2020; Calhoun, Tedeschi, 2006). Воно полягає в позитивному погляді на особистість, котра пережила травму, в актуалізації ресурсів її подолання. В ситуації травматизації та в процесі виходу з травми в соціумі може відбуватись відтворення та суспільне конструювання нових смислів (Hirschberger, 2018). Не всяка травма

спонукає до росту. Травма геноциду зазвичай не приводить до нього безпосередньо, внаслідок своєї тяжкості та незворотності (коли буквально нищаться людські ресурси, які неможливо відродити). Для зростання тут потрібні спеціальні реабілітаційні заходи³⁸.

Аналізуючи різні підходи до пояснення феномена особистості сучасними українськими науковцями, варто відмітити погляд на особистість як на відкриту систему, яка взаємодіє з соціумом. Функціонування особистості ці автори розглядають не тільки через обумовленість біологічними чинниками, а й через призму соціокультурних чинників, історичної пам'яті людства та впливу сучасних інформаційних технологій. Особистість характеризується складною структурою з наявністю конкретних підсистем, серед яких є центральне утворення та периферія, але водночас межі між ними взаємопроникні. Крім того, можна виділити певну типологію особистості, ґрунтуючись на критеріях особистісної та емоційної зрілості, гендерної ролі та соціальної позиції у групі.

3. Проблеми самоздійснення особистості

Складність дослідження самоздійснення в науці пояснюється насамперед складністю його неупередженого осмислення. Неоднозначність і складність досліджуваного феномена змушує шукати міцну платформу об'єктивних методів дослідження самоздійснення особистості.

У сучасній науці існує чимало близьких за змістом понять, що стосуються досліджуваного феномена: саморозвиток, самовизначення, самовдосконалення, самоактуалізація, самореалізація. Проте не всі науковці погоджуються зі схожістю наведених вище дефініцій.

Основний шлях до самоздійснення лежить через діяльність і творчість: неможливо досягти самоздійснення, не проводячи діяльності, у людини немає іншої можливості реалізувати себе: тільки докладаючи зусиль, можна самоздійснитись. Зважаючи на те, що види людської діяльності різноманітні, можна стверджувати, що сфери самоздійснення також різноманітні.

Здібності індивіда можуть бути реалізовані повною мірою лише тоді, коли він проводить діяльність, яка має суспільне значення, і коли процес здійснення такої діяльності визначається не тільки зовнішніми чинниками (суспільними потребами), а й внутрішніми потребами індивіда. У таких випадках діяльність стає самодіяльністю, а реалізація здібностей індивіда – процесом самореалізації.

Здатність до саморегуляції та саморозвитку є важливою ознакою зрілої особистості. У процесі онтогенезу регуляція психічних станів спочатку забезпечується неусвідомлюваними емоційними механізмами, які сприяють

³⁸ Горностай П. П. Психологія колективних травм: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 336 с.

психологічній стабільності. Проте зі зростанням складності соціального середовища та життєвих обставин виникає потреба у свідомому контролі поведінки, що реалізується через формування механізмів вольової саморегуляції.

Згідно з дослідженнями С. Максименка, психологічне дослідження самоздійснення особистості має містити фіксацію принципів і смислів життя, цінностей у способі життя, ідеалів, можливостей, досягнень особистості, а також дослідження різних компонентів структури професійної самосвідомості на основі психологічної теорії діяльності, що дає змогу проаналізувати такі компоненти системи діяльності: мотиви, цілі, професійно-важливі якості тощо.

У межах дослідження особистості доцільно надавати перевагу цілісному підходу, який відображає багатовимірну й динамічну природу її розвитку. Хоча теорії самоактуалізації, формування Я-концепції та пошуку життєвого смислу є значущими й актуальними, їх варто розглядати як окремі, хоч і суттєві, аспекти загального процесу особистісного становлення. Надмірне абсолютизування окремих компонентів ризикує спотворити уявлення про особистість як складну, інтегровану систему. Тому логіка аналізу має ґрунтуватися на усвідомленні багатовекторності розвитку особистості, що допомагає уникнути редукціонізму й точніше відтворити реалії людського існування³⁹.

С. Максименко висвітлює важливі аспекти самоздійснення та розвитку особистості в контексті розвиваючого навчання. Науковець зазначає, що сучасний стан теорії розвиваючого навчання характеризується двома важливими аспектами. Перший – методологічний: теорія потребує глибокої наукової рефлексії. Хоча застосування формуючого експерименту засвідчило ефективність експериментально-генетичного методу у формуванні різноманих психічних структур у процесі навчальної діяльності, залишається відкритим фундаментальне питання: чи тотожні процеси формування та розвитку. Теорія поки що не надає остаточної відповіді, наголошуючи на необхідності подальшого вдосконалення методології, зокрема шляхом врахування неекспериментальних даних. Формуючий експеримент, що відбувається в освітньому контексті, створює унікальне культурне середовище, що ускладнює порівняння з «природними» процесами навчання та виховання. Це також порушує морально-педагогічні питання, пов'язані з недооцінкою індивідуальності учня та ігноруванням співвідношення його актуального та потенційного рівнів розвитку.

Другий аспект – педагогічний. У системі розвиваючого навчання педагогічна діяльність, зокрема роль учителя, набуває принципово нового

³⁹ Максименко С. Д. Поняття особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2016. № 1. С. 11–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_1_3.

значення, що суттєво відрізняється від традиційної педагогіки. Проте ця проблема досі недостатньо досліджена⁴⁰.

У своїх дослідженнях С. Максименко наголошує, що у сучасному науковому дискурсі недостатньо критично осмислюється генеза таких понять: «саморозвиток», «самоактуалізація», «самоздійснення» та «самореалізація». Вони мають витоки в юнгіанському психоаналізі й є синонімами концепції «індивідуації», в межах якої під «самоактуалізацією» розуміється не реалізація «Я», а актуалізація глибинної структури особистості – «самості». Ці уявлення наближені до філософсько-культурологічних підходів і не мають достатнього наукового підґрунтя, що наголошується в контексті дискусій між представниками гуманістичної психології, зокрема Ф. Франклом, К. Роджерсом та А. Маслоу.

Критичний аналіз цих підходів виявляє методологічну хибу: фокус переноситься з об'єкта дослідження – реальної особистості – на абстрактні теоретичні конструкції. Натомість наукове вивчення розвитку особистості має базуватися на емпіричному аналізі життєвого шляху конкретної людини, враховуючи щоденні труднощі та глибинні екзистенційні питання.

Автор виділяє необхідність цілісного підходу до вивчення особистості, де важливі феномени, такі як самоактуалізація чи пошук смислу життя, розглядаються як окремі, хоч і значущі, етапи або аспекти загального процесу розвитку. Натомість редукція особистості до окремої структури чи функції веде до спрощення та викривлення цілісного уявлення про природу людини.

На основі розгляду концепції Ш. Бюлер, С. Максименко формує власну думку, що розвиток і самоздійснення особистості зумовлені взаємодією біологічних, соціальних та психологічних (ментальних) чинників, які формують складний, нероздільний синтез. Жоден із цих компонентів не існує в особистості ізольовано: біологічні й соціальні аспекти інтегруються в унікальну внутрішню структуру. У цьому контексті феномен, часто окреслюваний як «дух», постає як результат міжпоколіннєвої передачі інтегрованих форм досвіду, що об'єднує потребу, її переживання та спосіб задоволення.

Цей «дух» трактується як форма існування та саморозвитку потреби, що є в основі особистісної динаміки, зокрема таких процесів, як самореалізація та самоздійснення. Отже, життєвий шлях особистості розглядається як вияв глибинної внутрішньої потреби, яка структурно інтегрує всі рівні її детермінації – біологічний, соціальний і психологічний⁴¹.

Проаналізувавши наукові погляди Т. Титаренко, можемо стверджувати, що життєві домагання є соціально-психологічним механізмом самоздійснення, механізмом конструювання особистістю власного життєвого світу, який

⁴⁰ Максименко С. Д. Механізми розвитку особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 40. С. 7–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_40_3.

⁴¹ Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

відповідає її намірам та здібностям. На думку Т. Титаренко, цей механізм самоздійснення містить три підмеханізми.

Спершу на тлі первинної інтенційності особистість починає переживати невдоволення своїм життям. Вона бажає щось змінювати, вдосконалювати, робити рішучі кроки.

Після цього виявляється перший підмеханізм, за допомогою якого особистість розпочинає окреслювати власні нечіткі домагання. Так відбувається первинне структурування власного майбутнього. Семіотизація допомагає нечіткому баченню майбутнього зібратися до купи й окреслитися. Звичайно, процес відбувається не в ізолюваності від інших. Особистість творить домагання, перебуваючи у взаємодії з навколишнім середовищем, в рамках свого життєвого світу. Бажаючи трансформації, особистість певною мірою покладається на власний досвід, а також здебільшого – на думки і досвід інших. Підсумовуючи, варто зазначити, що перший механізм самоздійснення Титаренко Т. називає комунікативносеміотичним.

Прогностично-нарративний механізм відіграє важливу роль у формуванні в свідомості індивіда когерентного образу майбутнього, що має ознаки смислово організованого творчого нарративу. Уявлення про майбутнє структуруються за допомогою особистих когнітивних схем, сценаріїв та інтерпретаційних рамок, частково зумовлених культурним контекстом. Цей процес не обмежується інтуїтивними імпульсами, а охоплює раціональну обробку інформації, спрямовану на зниження екзистенційної невизначеності. Отже, нарративне моделювання майбутнього виконує адаптаційну функцію, забезпечуючи інтеграцію часових вимірів особистісного досвіду та інтеріоризацію меж, що сприяє побудові життєвої перспективи.

У фінальній стадії процесу самоздійснення активізується механізм домагального цілепокладання, який забезпечує трансформацію потенційних прагнень у конкретні життєві плани та програми. Цей підхід охоплює лише ті домагання, що мають внутрішній потенціал до реалізації. У межах цього механізму мета виконує функцію структурної опори, сприяючи операціоналізації особистісного задуму. Як когнітивна функція, цілепокладання забезпечує систематизацію, ієрархізацію й подальшу реалізацію життєвих прагнень індивіда⁴².

М. Савчин наголошує, що у межах сучасного психологічного дискурсу зростає значення духовної парадигми як адекватного підходу до дослідження природи особистості. Вона передбачає розгляд людини як носія горизонтального (соціально-біологічного) та вертикального (духовного, трансцендентного) вимірів буття. Відповідно, завданням психології є не лише вивчення поведінкових або когнітивних процесів, а й сприяння «зустрічі»

⁴² Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посібник. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2013. 372 с.

особистості з її внутрішньою глибиною – подієвим, суб'єктивно унікальним актом, що виходить за межі раціонального розуміння.

Цей шлях самопізнання потребує уточнення акмеологічного, гносеологічного, феноменологічного та онтологічного статусів духовності. Духовна складова особистості виявляється через прагнення до сенсу, моральну зрілість і інтенційність буття. Однак сучасна людина, що втратила зв'язок із духовним виміром, часто потрапляє у стан психологічної фрагментації, спричиненої однобічною орієнтацією на владу, матеріальний комфорт або стабільність. Це зумовлює розрив між свідомими й несвідомими психічними процесами, що загрожує цілісності особистості.

Згідно з цим підходом, справжнє щастя або нещастя особистості визначається не зовнішніми умовами, а її внутрішнім станом, екзистенційною налаштованістю й глибинним самопізнанням. Отже, поведінка індивіда, його життєві орієнтири й психічне благополуччя значною мірою детермінуються внутрішніми, духовно-ціннісними структурами⁴³.

М. Савчин, дотримуючись духовної парадигми дослідження особистості, зазначає, що проблема свободи дій особистості у площині морального вибору між добром і злом набуває особливого значення в контексті її взаємодії з навколишнім світом. Людина не лише розпізнає моральні орієнтири, а й прагне практично реалізувати свій вибір, що нерідко ускладнюється об'єктивними обмеженнями. Ці обмеження пов'язані з зовнішніми умовами – суспільством, державою, соціальними інститутами, – і з внутрішніми аспектами, враховуючи фізичний і психічний стан самої особистості.

Коли реалізація морального вибору переходить у сферу практичного життя, постає питання про межі й можливості індивідуальної свободи в соціальному контексті. Тут особливо актуалізуються права людини: свобода дії, слова, друку, релігійна свобода тощо. Отож, йдеться не лише про внутрішні переконання, а й про можливість вільно діяти згідно з ними у публічному просторі. У цьому контексті свобода постає як право на реалізацію власного світогляду, ставлення до життя та цінностей у межах державного й соціального устрою⁴⁴.

Висновки. Завдання теоретичного аналізу праць сучасних вітчизняних науковців – визначити, що саме увиразнює в особистості її самоздійснення. Головні результати дослідження є такі:

- у вчинковій і суб'єктно-вчинковій парадигмах вітчизняної психології самоздійснення схарактеризовано як вчинок

⁴³ Савчин М. Дослідження особистості в контексті духовної парадигми психології. *Психологія особистості*. 2011. № 1. С. 191–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2011_1_25.

⁴⁴ Савчин М. В. Фундаментальні духовні здатності особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 1(1). С. 92–98. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(1)_18).

особистісно зрілої людини, яка характеризується здатністю до рефлексії, володіє власними психологічними ресурсами, шанобливо ставиться до інших;

- у вчинку самоздійснення виразнішою стає особистісна спрямованість, а саме – характер мотивації прагнення значущих життєвих цілей та етика ставлення до інших людей;
- структура і типологія особи, яка самоздійснюється, прикметним є ускладнення особистості як відкритої системи за реалізованого вчинку; готовність до вибору зумовлює формування вчинковості особистості як її перманентної здатності;
- екзистенціювання особистості через самоздійснення стосується цінностей взаємин з іншими;
- характер саморозвитку і рефлексії особистості визначає можливість переосмислення прожитого саме як досвід, що може стати ресурсом для подальшого повнішого самоздійснення.

Для практичних досліджень самоздійснення особистості більш перспективним, актуальним видається визначення її мотивації досягнення значущих життєвих цілей та взаємин з іншими людьми.

Список використаної літератури:

1. Боришевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості / М. Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – № 1(4). – С. 39–47.
2. Горностай П. П. Особистість, групова взаємодія і структура малої групи / П. П. Горностай // III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі». – Київ : ДТ «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. – Ч. 2. – С. 218–222.
3. Горностай П. П. Психологія колективних травм : монографія / П. П. Горностай Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. – 336 с.
4. Завгородня О. В. Особистість: екзистенційно-інтегративне трактування / О. В. Завгородня // Психологія і особистість. – 2012. – № 1. – С. 39– 53.
5. Кокун О. М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології / О. М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 9. – С. 6. – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1393/1/%D0%A1%D1%82_%D0%9F%D1%80_%D0%BF%D1%81_%D1%81%D0%BE%D1%86_%D1%80%D0%BE%D0%B1_13.pdf.

6. Кочарян А. С. Особистість і статеву роль (симптомокомплекс маскуліності/фемініності в нормі та патології) / А. С. Кочарян ; зав. ред. член-кор. АПН України Бурлачук Л.Ф. – Харків, 1996. – 139 с.
7. Кочарян О. С. Емоційна зрілість особистості: дослідження феномену / О. С. Кочарян, М. А. Півень // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. – 2012. – Т. 2, Вип. 9. – С. 140–144.
8. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – Київ : Либідь, 2006. – 360 с.
9. Максименко С. Д. Механізми розвитку особистості / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології. – 2018. – Вип. 40. – С. 7–23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_40_3.
10. Максименко С. Д. Поняття особистості у психології / С. Д. Максименко // Психологія і особистість. – 2016. – № 1. – С. 11–17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_1_3.
11. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. – Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
12. Памфіл Д. Юркевич. Вибрані твори. Ідея – Серце – Розум і досвід. Колегія св. Агдрея в Вінніпезі, Вінніпег, 1984. – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2000/file.pdf>.
13. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та ін. ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – Київ : Педагогічна думка, 2011. 200 с. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5077/>.
14. Роменець В. А. Вчинок і світ людини / В. А. Роменець // Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 4-е вид. – Київ : Либідь, 1999. – С. 383–402.
15. Роменець В. А. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою / В. А. Роменець. – Вид. 2-ге. – Київ : Либідь, 2003. – 232 с.
16. Роменець В. А. Основи психології : підручник / В. А. Роменець ; за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 4-е вид. – Київ : Либідь, 1999. – 632 с.
17. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посібник / В. А. Роменець. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 2004. – 288 с.
18. Роменець В. А. Історія психології XIX-початку XX століття / В. А. Роменець. – Київ, 2007.
19. Савченко Т. Генеза терміну «самоздійснення особистості» та роль уваги у цьому процесі / Т. Савченко // Актуальні проблеми психології. – Т. V. – Вип. 13. – С. 251–257. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/19596171.pdf>.
20. Савчин М. В. Фундаментальні духовні здатності особистості / М. В. Савчин // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія:

- Психологічні науки. – 2014. – Вип. 1(1). – С. 92–98. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(1\)__18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(1)__18).
21. Савчин М. Дослідження особистості в контексті духовної парадигми психології / М. Савчин // Психологія особистості. – 2011. – № 1. – С. 191–199. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/По_2011_1_25.
22. Саннікова О. Невизначеність і особистість: варіації вибору / О. Саннікова, О. Санніков // Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія». – 2023. – №12 (30).
23. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с. – Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24040/file.pdf>.
24. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія / В. Татенко. Київ : Міленіум, 2017. – 184 с. – Режим доступу: https://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1518613204.pdf.
25. Татенко В. О. Колективна інтуїція у прогнозуванні соціальних явищ : монографія / В. О. Татенко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс ЛТД , 2023. – 100 с. – Режим доступу: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/tatenko-mon2023.pdf>.
26. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навч. посібник / В. О. Татенко. – Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 288 с. – Режим доступу: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0050900.pdf>.
27. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посібник / Т. М. Титаренко. – 2-ге вид. – Київ : Каравела, 2013. – 372 с.
28. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посібник / Т. М. Титаренко. – 2-ге вид. – К Саннікова О. П. Макроструктура особистості: психологічний опис // Наука і освіта. – 2013. – № 7. – С. 7–12.
29. Gewirth A. Self-Fulfillment / A. Gewirth. – Princeton, NJ. : Princeton University Press, 2009. – Р. 14, 16. – Access mode: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781400822744_A25056208/preview-9781400822744_A25056208.pdf.